

**KARADAĞ CUMHURİYETİ'NİN BATI MERKEZLİ ULUSLARARASI ÖRGÜTLERE
(AVRUPA BİRLİĞİ VE NATO) KATILIMI**

*PARTICIPATION OF MONTENEGRO IN WESTERN CENTERED INTERNATIONAL
ORGANISATIONS (EUROPEAN UNION AND NATO)*

Tuğba ESENDİK

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Siyaseti
ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, tubaesendik@gmail.com ,Kocaeli/Türkiye

ÖZ

Balkanlar, tarihin her döneminde ulaşım ve ticaret yolları üzerinde olduğu için stratejik olarak önemli bir konumda olmuştur. Orta Doğu ve Avrupa arasında bir nevi köprü konumundadır. Bölge, konumundan dolayı, her daim Avrupa'nın güvenlik unsurları arasında yer almaktadır. Federal Yugoslavya'nın dağılmasından sonra bölgede yaşanan istikrarsızlık ve kaos ortamı Avrupa'yı güvenlik hasebiyle yakından ilgilendirmiştir. Karadağ için yüzünü Batı'ya dönmek hem Sırbistan idaresinden ayrılmak için hem de dağılmış SSCB etkisinden daha kolay sıyrılmak için oldukça gerekli bir hamle olmuştur. Bu çalışmanın ilk bölümünde Karadağ hakkında kısa bir genel bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise geçmişten günümüze Karadağ'ın siyasi durumu hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Bu kısım özellikle, Karadağ'ın günümüzdeki siyasi hamlelerini yorumlayabilmek açısından oldukça önemlidir. Demokratikleşme aşamalarında Avrupa Birliği ve NATO ile olan ilişkiler neticesinde alınan kararlar, günümüzdeki Karadağ siyasetinin nasıl bir yöne doğru ilerlediğini tespit etmeye yardımcı olacaktır. Çalışmanın üçüncü ve son kısmında ise Avrupa Birliği ve NATO üyelik süreçlerinin karşılıklı olarak nasıl yürütüldüğü ve Karadağ'ın günümüzdeki siyasi durumu hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karadağ, Avrupa Birliği, NATO, Sırbistan, Entegrasyon, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti.

ABSTRACT

Balkans has always been in a strategically important position through history thanks to being on the transportation and trade roads. It is rather a bridge status between Middle East and Europe. The area, because of its location, always takes part in Europe's security elements. After the disintegration of the Federal Yugoslavia, instability and chaos that occurred in the territory concerned Europe in terms of security. For Montenegro, turning its face upon West has been a necessary move for both leaving control of Serbia and avoiding influence of disintegrated CCCP. In the first section of this study, little general information is tried to be given about Montenegro. In the second section, it is pointed to give information about Montenegro's political condition from past to present. This section especially important to interpret Montenegro's present political moves. In democratization phases, decisions made as a results of coreallation with E.U. and NATO, will help to detect the direction of present Montenegro politicians. In the third and last section information about operation of reciprocal membership processes of E.U. and NATO and Montenegro's present political condition is tried to be given.

Keywords: Montenegro, European Union, NATO, Serbia, Integration, Federal of Yugoslavia

1. GİRİŞ

Avrupa için Balkanlar çok sayıda etnik ve dini grubun bir arada, iç içe yaşamasını ifade etmektedir. Bu iç içe yaşanmışlık kültürel açıdan zenginliği ifade ederken aynı zamanda taban tabana zıtlıktan kaynaklanan bir kaos da ifade etmektedir. Balkan devletleri Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasına kadarki süreçte Avrupa için tehdit edici bir konumda olmuştur. Bölgenin Avrupa sisteminden uzaklaşarak SSCB etkisinde olması, coğrafi konum olarak Avrupa'da yer almasına rağmen "Avrupalı" olarak görülmeşi, Balkanlar'ın Avrupa siyasetinde son dönemler harici genel olarak arka planda kalmasının temel nedenlerinden biri olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile komünist ülkeler ile Avrupalı ülkeler arasında

tampon bir bölge haline gelen Balkan devletleri, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (YFC) yıkıldıktan sonra siyasette önemli bir konuma yükselmiştir. Bu yıkılma sürecinde Yugoslavya ardıllarının Avrupa'ya dahil edilmesi Avrupa'nın bir nevi Ortak Dış ve Güvenlik Politikası için deneme sürüşü olmuştur. Yugoslavya parçalandıktan sonra Hırvatistan ve Slovenya bağımsızlığını ilan etmiş, Almanya bu devletleri Birliğe danışmadan tanımıştır. Bu durum Avrupa'da tepkisel bir bütünsüzlüğe yol açmış ve bundan sonraki dış politika süreçlerinde Avrupa Toplulukları'na duyulan güveninin azalmasına neden olmuştur.

Balkanlar, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının dünyaya taşınması konusunda da etkili bir bölgedir. Bütün bu önemine rağmen Balkanlar ile ilgili önemli sorunların başında, bölgenin bir dış güç tarafından yönlendirilmediği zaman kargaşa içerisinde kalması gelmektedir. Bu yüzden ki NATO ve Avrupa Birliği bölgede söz sahibi olmak için 1990 sonrası yeniden yapılanmayı desteklemiş, bölgedeki ülkelere birçok yardım paketi ulaştırmış ve demokrasiyi desteklemiştir.

Avrupa Birliği'nin Balkanlar politikasını iki gruba ayırabiliriz. Bu politika gruplarından ilki, Romanya ve Bulgaristan grubu, ikincisi ise Batı Balkanlar olarak da bilinen Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan o dönemki Federal Yugoslavya Cumhuriyeti, Bosna ve Hersek, Hırvatistan, Makedonya ve Arnavutluk grubundan oluşmaktadır. İlk grup için Avrupa Birliği, 1991 yılında iki devlet ile de İşbirliği Antlaşmaları imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre Bulgaristan ve Romanya Avrupa Birliği desteği ile demokrasi rejimi ile yönetilmeye başlamışlar, pazar ekonomisi için gerekli düzenlemeleri yapmaya başlamışlardır. Bu devletler, Avrupa Birliği yardım fonlarını kullanmışlar ve akabinde 2007 yılında Avrupa Birliği üyesi olmuşlardır. İkinci grup ise Bulgaristan ve Romanya gibi idare edilmemiş, Avrupa Birliği kendi değerlerini Batı Balkanlar'a taşıyarak kendi güvenlik bölgesini oraya doğru genişletmiştir. NATO ise Balkanlar hususunda farklı bir politika izlemiştir. NATO'nun Balkanlar'daki temel politikası barışı ve güvenliği sağlayabilmektir. Bu hususu gerçekleştirebilecek her ülke NATO'ya üye olabilmektedir. NATO uluslararası alanda askeri güç anlamına geldiğinden dolayı, karmaşanın eksik olmadığı Balkan coğrafyasında bu hegemon güce üye olmak güvenlik tedbirleri açısından önem teşkil etmektedir.

2. KARADAĞ'A GENEL BİR BAKIŞ

Karadağ; doğusunda Arnavutluk ve Kosova, kuzeyinde Sırbistan, batısında Hırvatistan, Bosna ve Hersek'in yer aldığı bir Balkan ülkesidir. Nüfusu yaklaşık 657 bin olup, yüz ölçümü 14 milyon kilometre karedir (T.C. Podgorica Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2013: 5-7). Başkenti Podgorica'dır. Karadağ'ın Cumhurbaşkanı, Filip Vujanović, Başbakanı Duško Marković'tir. Resmi para birimi Euro, resmi dili Karadağca'dır. Ancak Sırpça, Boşnakça, Arnavutça ve Hırvatça dilleri de resmi işler için kullanıma uygundur. Karadağ nüfusunun yüzde 50,61'i kadın, yüzde 49,39'u erkektir. Nüfusunun yüzde 45'i Karadağlı, yüzde 29'u Sırp, yüzde 9'u Boşnak, yüzde 5'i Arnavut, geriye kalan kesim ise Müslüman Slavlar ve Hırvatlardan oluşmaktadır (Ekinci, 2014: 13). Nüfusun yüzde 72'si Ortodoks, yüzde 19'u Müslüman, yüzde 3'ü Katoliktir (Montenegro Statistical Office, 2011).

Karadağ'da yasama Meclis'e aittir. Mecliste 81 adet milletvekili vardır ve seçimler dört senede bir yapılır. Meclis'in devlet kurumlarını yahut hükümeti denetleme yetkisi yoktur. Cumhurbaşkanlığı seçimleri ise beş senede bir yapılır. Devlet başkanı en fazla iki dönem boyunca görevini yerine getirebilir. Karadağ'da yürütme organı hükümet kanadındır. Hükümet, iç ve dış politikayı yürütür, kararname yayınlar, kanunları hazırlar, devlet adına uluslararası antlaşmaları imzalar, meclise bütçeyi ve kalkınma planlarını sunar. Yargı, bağımsız mahkemelerin elindedir. Askeri ve özel yetkili mahkemeler yoktur. En yüksek yargı kurumu, Yüksek Mahkeme'dir. Anayasa Mahkemesi'nin yedi üyesi bulunur ve her biri dokuzar yıllığına görev alır. Savcıların görevlerini bağımsız ve rahat biçimde yapabilmeleri için Savcılar Kurulu görevdedir. Bu kurul üyelerini Meclis üyeleri seçer. Karadağ'ın ulusal güvenlik konusunda en yetkili kurumu Savunma ve Güvenlik Kurulu'dur. Kurul, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Meclis Başkanı'ndan oluşmaktadır. 2008 yılında kabul edilen Ulusal Güvenlik savunma Stratejisi Belgeleri'nde günümüzde Karadağ'ın ulusal bütünlüğüne karşı güvenlik tehditlerinin azaldığı ancak uzun vadede güvenliği sağlamanın en garantili yolunun savunma kuvvetlerini güçlendirmek ve NATO, Avrupa Birliği ile entegre olmak hedeflenmiştir (Ekinci, 2014: 17).

3. KARADAĞ'IN TARİHSEL DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ

Karadağ, 15. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmiş, 18. yüzyıla kadar da Osmanlı himayesinde kalmıştır. 1878 yılında bağımsızlığını ilan eden Karadağ, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Yugoslavya Krallığı'nın bir parçası haline gelmiştir (Pepiç, 2005: 281). 1943 yılına gelindiğinde ise, Yugoslavya içerisindeki devlet eşitliğinden yararlanarak tekrar özerkliğini kazanmıştır. Ancak 1980 yılında Josip Broz Tito'nun ölümü Yugoslavya'nın sonunu getirmiştir. Yugoslavya'nın parçalanmasında özellikle Sırbistan ve Hırvatistan bünyesinde artan milliyetçilik akımları etkili olmuştur. Bu akım sadece

Yugoslavya'da değil aynı dönemde Avrupa'da da etkili olmaya başlamıştır. Bu akımların temelinde Yugoslavya'nın karmaşık etnik mozaïği ve bu etnik devletlerin uyumsuzluğu yer almaktadır (Tatar ve Toprak, 2011: 111). Yugoslavya Sosyalist Federe Cumhuriyeti'nin en büyük sorunlarından bir tanesi de federe devlet sınırlarının Yugoslavya bütününden daha ön planda olmasıdır. Yani her devlet bütünden evvel kendisini düşünmektedir. Buna ek olarak da Karadağ, Bosna, Hırvatistan gibi devletler içerisinde homojen olmayan bir nüfus dağılımı söz konusudur. Homojen nüfus dağılımı olmayan devletler federe birim olmuşlardır. Bu kısım da daha sonraki zamanda milliyetçilik akımının artmasına neden olmuştur. Soğuk savaşın sona ermesinden sonra dağılan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nde ülkeler birer birer bağımsızlıklarını ilan ederken Karadağ, Sırbistan ile birleşip III. Yugoslavya Krallığı olarak siyasi hayatına devam etmeyi seçmiştir. Ancak artan milliyetçilik akımları Sırp ve Karadağlı halk tabanında şiddetlice hissedilmiş, Sırbistan ile beraber savaşa girmiş olmak da uluslararası arenada Karadağ için ciddi bir takım sıkıntılara yol açmıştır. Yugoslavya'dan beri süre gelen kötü ekonomik şartlar ve işsizlik de bu duruma eklenince Karadağ için sıkıntılı zamanlar baş göstermiştir.

Sırbistan ile olan birlikte olmak Karadağ için işsizlik, kötü ekonomi, halk nezdinde yer alan Sırp milliyetçiliğinden hoşnutsuzluk ve politikada etkin Sırp baskısı anlamına gelmeye başlamıştır. Bu belirgin sorunlar bir süre sonra iki halk arasında mesafelerin açılmasına yol açmıştır. 1997 yılında Karadağ Komünist Partisi'nin devamı olan DPS¹ içerisinde Sırbistan ve Milošević yanlıları SNP² isimli bir parti kurmuşlardır. Yugoslavya'da dönemin tek partisi olan Yugoslavya Komünistler Birliği'nin devamı niteliğindeki Karadağ Sosyalist Demokrat Partisi, Momir Bulatović, Milo Đukanović ve Svetozar Marović isimli üç siyasetçinin liderliğinde 1992 yılındaki genel seçimleri kazanarak günümüze kadar Karadağ'da daimi iktidar partisi olarak yoluna devam etmiştir (Ekinci, 2014: 28). Momir Bulatović önderliğindeki Sırbistan ile birliğin korunmasını savunan kesim, 1997 yılında muhalefetin desteğini de alarak Karadağ cumhurbaşkanı seçilen Milo Đukanović'in Avrupa yanlısı siyasetini reddederek yeni bir parti olan SNP'yi kurmuşlardır (2014: 25). SNP, Karadağ'da önemli bir sorun olan yolsuzluk ve rüşvetle mücadele ve sosyal politikalar konusunda DPS'yi eleştirmekte olup, Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Sırbistan ile bağların kopmaması gerektiğini savunmaktadır (2014: 29). SNP, DPS'nin aksine batı merkezli siyasetten ziyade Belgrad ile ilişkilerin bozulmaması ve onların himayesinde bir Karadağ fikrini desteklemektedir. Bu yüzden NATO ve AB üyeliklerine sıcak bakmamaktadır (Šćekić ve Rutović, 2016: 268).

1992 yılının Nisan ayına gelindiğinde düzenlenen referandumda Karadağ, Sırbistan ile birleşme yoluna giderek bu iki devlet Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir (Guberinic, 2015: 35). Sırbistan'ın politikaları aynı zamanda Karadağ'ın da politikaları haline gelmiş ve Bosna Savaşı'na Karadağ da dahil olmak zorunda kalmıştır. Bu durum Karadağ'ın uluslararası arenadaki saygısını azaltmış, Birleşmiş Milletler'in yaptırımlarına Karadağ'da Sırbistan'dan ötürü dahil olmak zorunda kalmıştır. 1997 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimini Milo Đukanović'in kazanması ve kendisinin Sırp lider Milošević'in bu görev için uygun olmadığını açık bir şekilde ifade etmesi, Karadağ siyasetinin önemli dönüm noktalarından biri olmuştur (Schuman, 2004: 54). 1996 yılında Đukanović'in parlamentoda yaptığı bir konuşma, Karadağ'ın Federal Yugoslavya'nın bir parçası olmasından ötürü zarar gördüğünü şu şekilde ifade eder:

“...Avrupa'ya her açıdan daha yakın olmak istiyoruz ve en kısa zamanda gelişmiş ve birleşmiş Avrupa'nın kurumsal anlamda da bir parçası olmak istiyoruz. Avrupa'nın yanı sıra diğer dış politikadaki ana önceliğimiz Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkimizdir. Karadağ'a , Federal Yugoslavya'nın bir parçası olmasından dolayı kötü bir damga vurulmuştu, biz ise bu saatten sonra bu kötü imajı düzeltmek istiyoruz. Umarım en yakın zamanda uluslararası topluluklar bu çabamızı göze alarak bu imajımızı değiştirme konusunda yardımda bulunacaktır.” (Durakovic, 2013: 73).

Bu dönüm noktasından sonra Karadağ, Sırbistan'ın batı karşıtı politikalarından uzaklaşmaya çalışmıştır. Bu noktadan sonra Avrupa Birliği ile ilişki kurmak isteyen Karadağ 1999 yılında kendi ekonomisi ile Sırp ekonomisini ayırmak istemiş, Alman Markı'nı ulusal para birimi kabul ederek tedavüle sokmuştur. 2001 yılında ise Karadağ Merkez Bankası kurulmuştur. Ulusal para birimini değiştirmek Karadağ için ülkedeki enflasyondan kaçma yöntemi olmuştur. Aynı zamanda olası Avrupa Birliği üyeliğinde para birimi olarak Euro'ya geçişte ülkenin dolarizasyon/eurozasyon koşullarını karşılayıp hiperenflasyon yaratmadan para birimi geçişinin kolay olmasını sağlamaktır.

¹ DPS (Demokratska Partija Socijalista Crne Gore) Karadağ Sosyalist Demokrat Partisi. Batı yanlısı bir siyasi partidir. Detaylı bilgi için web sitesi, <http://www.dps.me>

² SNP (Socijalistička Narodna Partija) Sosyalist Halk Partisi. 1997 yılında Sırp yanlısı üyelerin DPS'den ayrılarak kurdukları merkez-sol partidir. Detaylı bilgi için web sitesi, <http://www.snp.co.me>

24 Eylül 2000 yılında Yugoslavya Genel Seçimlerini Slobodan Milošević'in kaybetmesi Karadağ'ın batı merkezli politikası için önemli bir eşik olmuştur. Milošević'in iktidardan düşmesinin üç ana sebebi vardır; ilki Kosova Savaşı ve sonrasında NATO ile olan çatışmadan kaynaklanan ekonomik sıkıntılar yaşanmasıyla beraber Yugoslavya halkının Milošević'e gösterdiği desteği geri çekmesi, ikincisi devlet kademesinde dönen yolsuzluk ve rüşvet olaylarının artışı, üçüncüsü ise muhalefetin başarılı bir şekilde örgütlenmesidir (Birch, 2002: 500). Bu esnada Karadağ, bağımsızlık isteğini Yugoslavya Federasyonu'na iletmekte bir sakınca görmedi. Bu isteğin değerlendirilmesinde bir taraf Sırp hükümeti olurken diğer taraf ise Avrupa Birliği olmuştur.

4. KARADAĞ'IN BAĞIMSIZLIĞI

Avrupa Birliği Ortak Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana'nın çabası neticesinde 4 Şubat 2003 yılında resmi adı Sırbistan ve Karadağ arasındaki İlişkilerin Düzeltilmesi için Temel İlkeler (Polazne Osnove za Uredjenje Odnosa Srbije i Crne Gore) olan Belgrad Antlaşması ile, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ismini Sırbistan-Karadağ Federal Cumhuriyeti olarak değiştirdi (Sancaktar, 2006). Bu antlaşma Karadağ Cumhurbaşkanı Milo Đukanović, Karadağ Başbakanı Filip Vujanović, Federal Yugoslavya Cumhurbaşkanı Vojislav Koštunica, Sırbistan Başbakanı Zoran Đinđić, Federal Yugoslavya Hükümet Başkan Yardımcısı Miroljub Labus ve Avrupa Birliği Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana arasında imzalanmıştır. Antlaşmanın 60. Maddesine göre, her iki konfedere devlet imzadan sonraki üç sene sonunda devam ya da kon federal yapıdan ayrılma konusunda referandum yapma hakkını kullanabilmektedir. Bu madde üç seneyi doldurduktan sonra taraflık ayrılıp bağımsızlık kazanabilmelerinin önünde bir engel bırakmamıştır. Yeni anayasaya düzenlemesi ile kon federal devletin tek başkanı tek parlamentosu, her federe devletin de cumhuriyet, iç işleri, ekonomi bakanlıkları, farklı para birimleri ve kendi devlet başkanları ile başbakanları bulunuyordu (Ultan, 2013: 166). Bağımsızlık referandumunun usulüne uygun olabilmesi için katılımın yüzde elli oranında olması ve oy kullanan seçmenin en az yüzde 55'i bağımsızlık lehinde oy kullanması gerekmektedir (Sancaktar, 2006).

12 Nisan 2005 tarihinde Avrupa Birliği'nin hazırladığı Fizibilite Raporu, her iki ülkenin de Avrupa Birliği ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması için hazır olduğunu göstermekteydi. Avrupa Birliği her iki devlet ile de müzakereleri 2005 yılında başlatmıştır. Ancak hazırlanan raporlara göre her iki devlet içinde yapılması gereken ortak bir takım değişiklikler mevcuttu. Bu reformları şu şekilde özetleyebiliriz (Guberinic, 2015: 38):

- ✓ Kamu yönetiminde reform
- ✓ Yargıda köklü reform
- ✓ Orduda demokrasi
- ✓ Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi ile iş birliği
- ✓ Priştine ile iyileştirilmesi gereken diyalog
- ✓ Azınlık haklarının gözetilmesi
- ✓ Yolsuzluk, rüşvet ve adam kayırma ile mücadele

Avrupa Birliği kon federal devlette her hangi bir bağımsızlık referandumu olacaksa kendisinin organizasyonunda olacağını Belgrad Antlaşmasında beyan etmiştir. Özellikle Javier Solana birliğin parçalanmasını istememiştir. Çünkü Karadağ'ın bağımsızlığının diğer potansiyel ayrılıkçı gruplara örnek olmaması gerekmektedir. Özellikle İspanyol bölgeleri olan Bask ve Katalonya Ülkeleri, Bosna ve Hersek için örnek teşkil etmemelidir. 13 Nisan 2006 tarihinde Karadağ, olası bir bağımsızlık ihtimalini düşünerek Sırbistan ilişkilerine dair bir deklarasyon kabul etmiştir. Bu deklarasyona göre, iki ülke arasında Karadağ'ın bağımsızlığından sonra da iyi ilişkilerin devam etmesi gerektiği vurgulanmış, vatandaşların olası ayrılığa mağdur olmaması için bir takım hakları bu deklarasyon ile garanti altına alınmıştır.

3 Haziran 2006 tarihinde Karadağ Parlamentosu yüzde 86,5 katılım ve yüzde 55 evet oyu ile bağımsızlığını ilan etmiştir. Anayasaya göre Sırbistan, Avrupa Birliği ile müzakerelerde kaldığı yerden devam edecek, bağımsızlığını yeni kazanan Karadağ ise uluslararası örgütler ile diyaloglarına en baştan başlayacaktı. 26 Eylül 2006 yılında Avrupa Birliği ile Karadağ arasında SAP³ müzakereleri başlamıştır. Karadağ ilk önce III. Yugoslavya Krallığı olarak bu müzakerelere başlamış devamında Sırbistan ile olan kon federal yapı ile birlikte bu müzakere sürecine 2005 yılında tekrar başlamış ancak 2006 yılında Sırbistan ve Lahey Uluslararası Ceza Mahkemesi ile yaşanan sorun sebebiyle Avrupa Birliği tarafından müzakereleri

³SAP: İstikrar ve Ortaklık Süreci. 1999 yılında Avrupa Komisyonu'nun Balkan ülkelerinin yenilenme süreçlerine verdiği desteği ifade eden yakınlaşma politikasıdır.

durdurulma kararı alınmıştır (Durakovic, 2013: 66). Bağımsızlık sonrasında Karadağ ile ilişkiler yeniden başlamıştır. 1997 yılının devamında yaşanan siyasi krizler neticesinde Sırbistan, Karadağ'ı cezalandırma amacıyla ticari dolanımı durdurmuştur (Durakovic, 2013: 79). 2000 yılına kadar Avrupa Birliği ECHO⁴ yardımları ile Karadağ'a yardım etmiştir (Durakovic, 2013: 79).

5. KARADAĞ'IN BATI MERKEZLİ ULUSLARARASI ÖRGÜTLERE ÜYELİK SÜREÇLERİ

5.1. Karadağ'ın Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci

Karadağ, bağımsızlığını ilan ettikten sonra birçok uluslararası örgüte katılmak için başvuruda bulunmuş, dış politika önceliği uluslararası arenada kabul görmek olmuştur. Karadağ, 3 Mayıs 2006 yılında Sırbistan sebebiyle durdurulma kararı alınan İstikrar ve Ortaklık Süreci'ne 15 Ekim 2007'de imzaladığı antlaşma ile devam etme kararı almıştır. İstikrar ve Ortaklık Antlaşması ile Karadağ Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği ile resmi ilişkiler başlamış olmuştur. Karadağ, 15 Aralık 2008 yılında Avrupa Birliği'ne tam üyelik için başvuruda bulundu. Böylelikle Madrid ve Kopenhag kriterleri Karadağ için de yürürlüğe girmiş oldu. 30 Kasım 2009 tarihinde Avrupa Birliği, Sırbistan, Makedonya ve Karadağ ile vize uygulamasını kaldırmıştır (European Stability Initiative, 2012: 9). Akabinde Karadağ ve Avrupa Birliği arasında serbest ticaret bölgesi oluşturulmuştur. Karadağ, Avrupa Birliği ile olan tüm müzakereleri kamuoyuna açık tutmuştur. Üyelik sürecinde halk nezdinde de destek alınmaya çalışılmıştır. Avrupa Birliği de buna karşılık Karadağ'da TAİEX (Teknik Yardım ve Bilgi Değişim Ofisi), Twinning (Avrupa Okul Ortakları Eşleştirme Projesi) gibi birçok proje ve seminer organize etmiştir (Durakovic, 2013: 88). 17 Aralık 2010 tarihinde Avrupa Konseyi Karadağ için adaylık statüsünü vermiştir. Adaylık statüsü verildikten sonra Avrupa Konseyi tarafından Karadağ'ın bazı konularda öncelikli olarak reform yapması gerektiği ifade edildi. Bu konular şu şekildedir:

1. Karadağ'ın AGİT, ODIHR (Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi) ve İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından yayınlanan raporların ışığında ülkedeki yasama ve denetim rolünü güçlendirmesi gerekmektedir. 1990 yılı sonrasında seçim dönemlerinde birçok Batılı gazeteci Sırbistan'dan atılmış veya seçimlerin şeffaflığını izlemeleri engellenmiştir. Bu durumun ivedilikle sona erdirilmesi reformların başında gelmektedir (Birch, 2002: 501).
2. Kamudaki memur ve çalışanların atanmasında şeffaflık olmalıdır. Adam kayırmacılığın önüne geçilmelidir.
3. Yargının tarafsız ve bağımsız olması gereklidir. Hakim ve savcılarının atanmasında hukukun üstünlüğü rol oynamalıdır.
4. Yolsuzlukla mücadele edilmelidir. Hükümet yolsuzluk konusunda daha verimli davranmalı ve soruşturmaların tamamlanmasını sağlamalıdır.
5. Medyanın özgür olması gereklidir. Özellikle devlete yakın olmayan medya kurum ve kuruluşlarına yapılan saldırıların önüne geçilmeli hiç bir gazetecinin hükümet karşıtı yayın yaptığı için saldırıya uğramaması gerekmektedir.
6. Ülkedeki azınlıklara ve haklarına saygı duyulmalıdır. Azınlık haklarının hukuksal çerçevede garanti altına alınması gerekmektedir.

Karadağ ile yapılan müzakerelerde görülen en sıkıntılı alanlar; malların serbestisi, fikri mülkiyet hukuku, sosyal politikalar ve istihdam, yargının bağımsızlığı, adalet, özgürlük, gıda güvenliği ve mali kontroldür (Guberinic, 2015: 44). Karadağ ile müzakereler resmi olarak 29 Haziran 2012 tarihinde başlamıştır. 27 Haziran 2013 yılında ise tarama süreci sona ermiştir. Karadağ, 2018 yılı sonuna kadar tüm fasılları kapatmayı planlamaktadır. 2013 yılındaki İlerleme Raporu'na göre parlamentonun güçlendirilmesi, adalet, ayrımcılık, rüşvet ve yolsuzlukla mücadelede önemli adımlar atıldığı, ancak kurumsal yapılar ve yasal çerçevenin güçlendirilmesi konularında önemli ölçüde eksiklikler olduğu ifade edilmiştir (Durakovic, 2013: 92). IPA'nın desteği çerçevesinde 2013 yılı içerisinde Karadağ 107 proje yürütmüştür. Bunlardan 40 tanesi Batı Balkan ülkeleri ile kendi arasında, 26 adedi Güney Doğu Avrupa Programı, Akdeniz Programı ile alakalı, 37 adedi ise Adriyatik Komşuluk Politikaları dahilindedir (Durakovic, 2013: 93).

⁴ ECHO: Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Ofisi. İnsani sıkıntıları önlemek ya da hafifletmek amaçlı doğal afet ve insan eliyle oluşan krizlerde etkilenen nüfusu korumaya yönelik içeriği mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için web adresi: <http://ec.europa.eu/echo>

5.2. Karadağ'ın NATO'ya Üyelik Süreci

Karadağ Hükümeti bağımsızlığını ilan ettikten sonra sorunlu önemli bir sürecin içerisinde yer almıştır. Bu süreçte ülke ekonomisi, yönetimi, iç ve dış politika dengeleri, eğitim gibi bir alanda hummalı çalışmalar yapılmıştır. Bunların yanı sıra önemli olan bir diğer konu ise –bir dış tehdit olmamasına karşın- Karadağ'ın silahlı kuvvetlere sahip olup olmayacağı idi. Balkanlar'ın bu ufak ülkesinde yeni yeni büyüyen bir ekonomi varken, bu ekonomiye askeri harcamalar ve silahlı kuvvetlerin maliyetini yüklemek konusunda endişeler mevcuttu. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda Karadağ'da, yaklaşık 2400 kişilik bir savunma kuruluşu kuruldu ve NATO'ya üye olunması gerektiğine karar verildi (Vučinić: 1). Kasım 2006'da Karadağ Savunma Bakanlığı kuruldu.

2003 yılında Karadağ Sırbistan ile beraber NATO'nun “Barış İçin Ortaklık” programına dahil olmuştu. Ancak bağımsızlıktan dolayı Karadağ her devlet ve uluslararası kuruluş ile bağıni yeni baştan kurmak zorunda kalmıştır. 29 Kasım 2006 yılında NATO Karadağ'ı BİO (Barış İçin Ortaklık) üyeliğine davet etmiş, 3 Aralık 2006'da Karadağ NATO üyeliğinin ABD tarafından destekliğini göstermesi açısından Adriyatik Tüzüğü'nü gözlemci statüsü ile imzalamıştır (Bağbaşıoğlu, 2011: 200). Karadağ 14 Aralık 2006'da Barış İçin Ortaklık üyesi oldu. Karadağ Barış İçin Ortaklık üyesi olduğundan bu yana NATO ile 4 adet iş birliği mekanizmasını tamamladı. Bunlar; IPP (Bireysel Ortaklık Programı), PARP (Planlama ve Gözden Geçirme Süreci), IPAP (Bireysel Ortaklık Eylem Planı) ve ID (Yoğunlaştırılmış Diyalog).

PARP, Ortak ülke kuvvetlerinin operasyonlarda NATO kuvvetleri ile daha koordineli çalışabilmelerini sağlamak amacıyla ülkelere rehberlik eden, ortaklar tarafından etkin, uygun maliyetli ve sürdürülebilir bir silahlı kuvvetler oluşturmak ve daha geniş kapsamlı savunma reformu çabalarını teşvik etmek üzere yönetilebilen bir süreçtir (NATO, 2005: 11). Karadağ için, savunma ve güvenlik politikası alanlarını kapsayan süreç olmuştur. IPP, programa katılan her ülkenin NATO ile beraber etkinlik gerçekleştireceği alanda yaptığı antlaşmalardır. Karadağ'ın ilk IPP'si 2007 yılında kurulmuş ve dil, tıp eğitimi, askeri eğitim, askeri disiplin alanlarında Karadağ'ın önceliğinin olması gerektiğini vurgulamıştır (Guberinic, 2015: 55). IPAP; reform konusunda NATO ile iş birliğini ifade eder. Karadağ için, siyasal güvenlik sorunları, savunma, askeri hedefler, idari sorunlar, kriz durumunu yönetme IPAP çevresinde vurgulanan temel hedeflerdir (Guberinic, 2015: 55). ID Karadağ için 24 Haziran 2008 tarihinde başlayıp 9 Mart 2009'da kapandı. Yoğunlaştırılmış Diyalog toplantılarında NATO, siyasi, askeri, mali ve güvenlik konuları hakkındaki sorunları tartışır. Yoğunlaştırılmış Diyalog bir ülkenin NATO'ya üye olmadan evvelki son hazırlık aşamasıdır. Karadağ'ın MAP (Üyelik Eylem Planı) başvurusu 4 Aralık 2009 yılında kabul edildi. Üyelik Eylem Planı, NATO'da yer almak isteyen ülkelerin bireysel ihtiyaçlarına göre NATO'nun tavsiye ve destek programıdır (Guberinic, 2015: 56). Çok taraflı iş birliğinde Güneydoğu Avrupa Bölgesel Silahların Kontrolü, Doğrulama ve Uygulama Yardım Merkezi olan RACVIAC, 2 Ekim 2000 yılında Zagreb'te oluşturulmuştur (Bağbaşıoğlu, 2011: 160). Karadağ burada kurucu üyedir. RACVIAC'ın ana hedefi silahların kontrolünü sağlamak ve güven artırıcı önlemler konusunda bölgesel diyalog ve iş birliğini sağlamaktır. RACVIAC bilinç sağlamak adına birçok ülkede eğitimler düzenler. 2004 yılından bu yana ülkeler RACVIAC'ın bütçesini gönüllülük esasına göre oluşturmuşlardır.

Üyelik yolunda Karadağ için önemli noktalardan biri de 2014 Galler Zirvesi idi. Zirveden sonra yayımlanan bildiri de Karadağ ile yoğunlaştırılmış müzakerelerin başlayacağı, NATO üyeliğine kamuoyu desteğinin artırılması için çalışmaların devam edeceği ve bunlara istinaden 2015 yılı sonuna kadar Karadağ'a üyelik daveti yapılıp yapılmayacağı kamuoyuna belirtilmişti (Tanılır, 2015). Arnavutluk, Hırvatistan, İtalya, Slovenya ve Yunanistan hem NATO üyesi hem de Adriyatik Denizi'ne kıyısı olan ülkelerdir. Geriye kalan Karadağ ve Bosna-Hersek de NATO üyesi olursa denize kıyısı bulunan tüm ülkeler NATO üyesi olmuş olacaklardır. Bu durumda Sırbistan'ın etrafı NATO ülkeleri ile çevrili bir ülke konumunda kalması yakındır. Bu durum da elbette Sırbistan'ın dış politikasına yön verecek önemli bir unsurdur.

2 Aralık 2015 Brüksel'deki NATO Dışişleri Bakanları toplantısında Karadağ NATO üyeliğine davet edildi. 5 Haziran 2017 tarihinde ise Karadağ'ın NATO üyeliği tüm müttefiklerin onayı ile gerçekleşmiştir. Karadağ NATO'nun 29. Üyesi olmuştur. Üyelik sonrası basın toplantısı düzenleyen Karadağ Cumhurbaşkanı Filip Vujanović; “NATO üyeliği sayesinde ülkemizin geleceği; istikrara, güvenliğe ve refaha kavuşacak. Artık en önemli konulardaki kararlarımız, insanlık tarihinin en etkili ve güçlü organizasyonu ile ittifak halinde alacağız.” (Euronews, 2017) Şeklinde konuşarak NATO üyeliğinden beklentisini ifade etmiştir. Yaklaşık iki bin asker gücüne sahip Karadağ'ın yıllık savunma harcaması 69 milyon dolar civarındadır (NTV, 2017).

Karadağ'da Avrupa'ya entegrasyonunu savunan partiler NATO üyeliğine olumlu bakarken, Sırp partileri tarafsız güvenlik politikasının ülke çıkarlarına daha uygun olacağını düşünerek NATO üyeliğine en başından

beri sıcak bakmamaktadır (Ekinci, 2014: 22). Halk nezdinde duruma bakıldığında Temmuz 2017 tarihinde yapılan kamuoyu yoklamasında (CDM, 2016) Karadağ halkının yüzde 46,1'i NATO üyeliği için evet derken, yüzde 38,9'u hayır, kalan yüzde 15'lik kesim için kararsızım yanıtını vermiştir. NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, Karadağ'ın üyeliğini uluslararası barışın güvenliği için iyi bir durum olarak ifade etmiş ve bir ülkenin demokrasinin ve hukukun üstünlüğünü kabul edip, silahlı kuvvetlerini modernleştirmesi ile ittifaka üye olup toplu savunmaya katkıda bulunmasının NATO için oldukça önemli olduğunu belirtmiştir (Reuters, 2017).

Karadağ'ın NATO üyeliğine sıcak bakmayan diğer taraf ise Rusya'dır. Rusya 90'lı yıllar sonunda Doğu Bloğu'nun parçalanması ile Balkanlar'daki komünist ve sosyalist müttefiklerini kaybetmiştir. Bu bölgede başlayan demokrasi akımını Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya başta olmak üzere Avrupa'lı devletlerin yönetmesi Rusya için güç kaybı anlamına gelmektedir. Özellikle Bosna Savaşı'nın bitirilmesinde ABD ve NATO etkisinin olması Rusya'nın bölgede artık eskisi kadar söz sahibi olmadığını kanıtı niteliğindedir. 99' Kosova Krizi'nde NATO müdahalesi Rusya'nın rolünün asgari düzeye indiğini göstermektedir. Rusya'nın Batı Balkan devletlerinin asıl amacının demokrasi üstünlüğü değil etki alanını genişletmek olduğu iddiası neticesiyle Sırbistan'da kendilerine ait üs kurma talebi de eskisi gibi bölgede askeri güç olma çabasıyla kaynaklanmaktadır (Domazeti, 2016). Karadağ'ın sahil kesiminde önemli inşaat ve ulaşım projelerinin mimarı Rus iş adamlarıdır. Alman Uluslararası ve Güvenlik İşleri Enstitüsü'ne göre Karadağ işletmelerinin yüzde 32'si Rus iş adamlarına aittir (Domazeti, 2016). Bu durum Karadağ'ın turizm gelirlerinin büyük bir payının Rusya'dan geldiğini göstermektedir. Karadağ'da NATO karşıtı gösterilerde Sırp yanlısı muhalifler mitinglerde Rusya bayrakları açmaktadır. Rusya Dışişleri Bakanlığı, Karadağ'ın NATO üyeliğini eleştirmiş yapılan yazılı açıklamada şunlar ifade edilmiştir (Reuters, 2017):

“... Karadağ'ın şimdiki yönetiminin ve Batılı savunucularının aklın ve vicdanın sesine kulak vermediğini büyük bir üzüntü ile tespit etmekteyiz. Ülke halkının fikri dikkate alınmadan, formalite gereği oluşturulan çoğunluk temelinde ayrı vekillerin oylaması yoluyla devlet güvenliğinin temel konularını ilgilendiren tasarıların kabul edilmesi, tüm demokratik norm ve ilkelerin çiğnenmesine yönelik göstere göstere yapılan bir eylemdir. Sözde Rus tehdidi bahanesi ile NATO'ya üyeliğe 'Evet' diyen kişiler, Avrupa'da ve Balkanlar'da mevcut ayırım çizgilerini derinleştirmeye, Karadağlıların Sırp ve Ruslar ile dostane ilişkilerini bozma çabasında olan dış güçlerin planlarının hayata geçirilmesinin sonuçları ile ilgili sorumluluğu üstlenmek zorundadır. Çıkarlarımızı ve ulusal güvenliğimizi korumaya yönelik karar alma hakkımızı gizli tutacağız.”

6. SONUÇ

Karadağ, 1992 yılında diğer Balkan devletleri birer birer bağımsızlıklarını ilan ederken Sırbistan ile birleşip III. Federal Yugoslavya'yı kurma kararı almıştır. Ancak aldığı bu kararın kötü bir karar olduğunu Kosova Savaşı'na girdiği zaman anlamıştır. Uluslararası yaptırımlar Karadağ için de geçerli olmuştur. Ekonomi sıkıntı yaşamış, işsizlik artmış, uluslararası alanda saygınlık gittikçe azalmıştır. Bütün bunlar halk nezdinde bağımsızlığı işaret etmiş, 1997 yılında iktidar partisinden Sırbistan yanlısı kesimin ayrılması kaçınılmaz hale gelmiştir. 1998 yılında Batı siyaseti yanlısı Milo Đukanović Cumhurbaşkanı olmuş, Avrupa Birliği Sırbistan'ın bölgedeki etkinliğini azaltabilmek için Karadağ'ın uluslararası siyasete entegre olmasını desteklemiştir. Karadağ'ın batı yanlısı olması Sırbistan tarafından hoş karşılanmadığından, Karadağ bölgede sükûneti sağlayacak arabulucu bir güce ihtiyaç duymuştur. Karadağ'ın aradığı güç, 2001 yılında İstikrar ve Ortaklık Süreci'ni başlatan Avrupa Birliği olmuştur. Süreç iki devlet adına da başarılı bir biçimde sürmemiştir. Avrupa Birliği'nin çabasına rağmen üyelik süreci iyi idare edilememiş hatta 2006 yılında Sırbistan Lahey Uluslararası Ceza Mahkemesi ile iş birliği yapmamasından ötürü İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin durdurulmasına karar verilmiştir.

Karadağ bağımsızlığını kazandığı 2006 yılından bu yana Birleşmiş Milletler, NATO, Avrupa Birliği gibi birçok uluslararası örgütlere üye olmaya çalışmıştır. 2007 yılında İstikrar ve Ortaklık Süreci yeniden başlatılmıştır. 2008 yılında Avrupa Birliği ile serbest ticaret antlaşması imzalanmış akabinde de Karadağ ile Avrupa Birliği arasında vize uygulaması kaldırılmıştır. 2012 yılında Avrupa Birliği'ne üyelik yoluna girilmiş, üye olma aşamalarındaki süreçlerde yapılan anayasa reformları ve Batı yanlısı bir yönetim ile ülkenin uluslararası alanda saygınlık kazanması için çalışılmaktadır. Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda anayasa uyumlaştırılmaları, IPA'dan alınan yardım paketleri, ülkenin toparlanmasına yardımcı olmuştur (Ulan, 2011: 514-515). Ancak Karadağ'ın hala çözilemeyen sorunları da mevcuttur. Bu nedenle Avrupa Birliği üyeliği hala gerçekleşmemiştir. Avrupa'da genişleme yorgunluğu olarak adlandırılan ekonomik ve sosyal uyuşmazlıklar bu dönemde ön plandadır. Özellikle son dönemlerde artan Charlie Hebdo, Paris,

Kopenhag saldırıları, IŞİD'in Avrupalı gençler arasındaki popülaritesinin artması gibi sıkıntılardan dolayı Avrupa Birliği farklı kültürlerle ait yeni üyelerin kabulünü istememektedir. 2015 yılındaki Ukrayna krizinden dolayı Avrupa Birliği- NATO-Rusya Federasyonu ilişkilerinin gerginleşmesi yakın gelecekte Karadağ ve Sırbistan başta olmak üzere diğer ülkeleri de etkileyecektir (Guberinic, 2015: 117).

Karadağ, nüfus ve sınır bütünlüğü olarak küçük ölçekte bir ülkedir. Bu durum Avrupa Birliği ve NATO için olumlu bir durumdur. Çünkü Karadağ'ın göçmen işçi, ekonomi ve sınırlarını kontrol edememe durumu yoktur. Genel itibarıyla diğer Balkan ülkeleri ile ilişkileri iyiye yakın düzeydedir. Makedonya, Sırbistan, Arnavut gibi diğer Balkan ülkelerinin sınır komşularıyla, ekonomi konusunda ve ülke içerisindeki gelişim konularında sorunları mevcuttur. Ancak Karadağ diğer Balkan devletlerine göre bu sorunları en azami düzeyde yaşayan ülkedir. Dolayısıyla Karadağ'ın olası Avrupa Birliği üyeliği diğer devletlere göre daha mümkündür. Ancak Karadağ'ın da diğer Balkan ülkeleri gibi halen çözemediği yolsuzluk ve rüşvet sorunu vardır. Sosyalist Demokrat Parti 1989 yılından itibaren ülkeyi yönetmektedir. İktidar değişikliğinin olmaması, devlet kademelerinde sistematik yerleşmeye, devamında da rüşvete, yolsuzluğa davetiye çıkarmaktadır. Açılan 23. ve 24. Fasıllarda ilerleme sağlanamaması, yargının bağımsızlığı, adalet, eşitlik, güvenlik, organize suçla mücadele konularında hala ciddi sıkıntıların olması Karadağ'ın Avrupa Birliği üyeliği yolunda önemli eksileridir. Mevzuatın çok sık değişmesi ile yolsuzluk ve organize suçla mücadelede önleyici tedbirler alınmamaktadır (Guberinic, 2015: 120). İnsan hakları ve azınlık hakları ihlali, ifade özgürlüğü ve medya kurum çalışanlarına yönelik şiddet ise Karadağ'da engellenebilmiş değildir.

NATO üyeliği Karadağ için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Batı merkezli bu uluslararası örgüt üyeliği ve elbette ki Amerika Birleşik Devletleri desteği, Avrupa Birliği uyum sürecine de yardımcı olmaktadır. NATO üyeliği ve Avrupa Birliği üyeliği arasında direkt bir bağlantı yoktur ancak NATO'ya katılım kriterleri ile Avrupa Birliği kriterleri benzeşmektedir. Tabii ki Avrupa Birliği üyelik hususunda daha sıkı kriterlere sahiptir. Ancak Karadağ bağımsızlık sonrası demokratikleşme yolunda önemli adımlar atmış ve bu sayede de NATO üyesi olmuştur. Avrupa Birliği üyesi olacağı günlerde çok uzakta değildir.

KAYNAKÇA

Bağbaşıoğlu, A. (2011), "NATO'nun Genişlemesi ve Balkanlar", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Batı Balkanlar için Schengen Beyaz Liste Projesi (2012), European Stability Initiative (ESI), http://www.esiweb.org/pdf/turkey-visa_WB-SWLP_Turkish_selected-excerpts.pdf (08.01.2018).

Birch, S. (2002), "The 2000 elections in Yugoslavia: The Bulldozer Revolution", Notes on Recent Elections/Electoral Studies 21, s. 473-533.

Brunnstrom, D. (2017), "Russia Threatens Retaliation as Montenegro Becomes 29th NATO Member", Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-usa-nato-montenegro/russia-threatens-retaliation-as-montenegro-becomes-29th-nato-member-idUSKBN18W2WS> (08.01.2018).

Census of Population, Households and Dwellings in Montenegro (2011), MONSTAT, [http://monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje\(1\).pdf](http://monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje(1).pdf) (08.01.2018).

Damar: Za NATO 46,1 odsto Gradana Crne Gore (2016), CDM, <https://www.cdm.me/politika/damar-za-nato-461-odsto-gradana-crne-gore/> (08.01.2018).

Domazeti, R. (2016), "Rusya ile NATO Arasında Balkan Ülkeleri", Dünya Bülteni, <http://www.dunyabulteni.net/dubam/386151/rusya-ile-nato-arasinda-balkan-ulkeleri> (08.01.2018).

Durakovic, E. (2013), "Güvenlik Topluluğu Kavramı Üzerine Bir Analiz: Karadağ'ın Avrupa Birliği Üyeli Süreci Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ekinci, M. U. (2014), "Karadağ Siyasetini Anlama Kılavuzu", Seta Vakfı Yayınları, İstanbul.

Guberinic, J. (2015), "Batı Balkanların Entegrasyonunun Karşılaştırmalı Analizi: Karadağ ve Sırbistan Örnekleri", Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Karadağ Resmen NATO Üyesi Oldu (2017), NTV, <https://www.ntv.com.tr/dunya/karadag-resmen-nato-uyesi-oldu,HrDg4zdey0WEcYYrWNuLKw> (08.01.2018).

NATO'da yeni üye Karadağ için Tören (2017), Euronews. <http://tr.euronews.com/2017/06/07/natoda-yeni-uye-karadag-icin-toren> (08.01.2018).

- Ortaklık Yoluyla Güvenlik (2005), NATO, <https://www.nato.int/docu/sec-partnership/sec-partner-turkish.pdf> (08.01.2018).
- Pepiç, A. (2005), “Podgorica’nın Kısa Bir Tarihi”, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Sayı 18, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/otam/issue/view/5000008661> (08.01.2018).
- Schuman, M. A. (2004), “Nations in Transition: Serbia And Montenegro”, Facts on File, New York.
- Šćekić, R. & Rutović, Z. (2015), “Political Life in Montenegro in The Transition Period”, Avrasya İncelemeleri Dergisi – Journal of Eurasian Studies (AVİD), IV/2, s.254-277.
- Tamır, M. N. (2015), “NATO Neden Karadağ’ı Üyeliğe Davet Etti?” Aljazeera Turk. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/nato-neden-karadagi-uyelige-davet-etti> , (08.01.2018).
- Tatar, V. & Toprak, N. G., (2011), “Eski Yugoslavya’nın Bölünmesinde İçsel Dinamiklerin Etkisi”, <http://acikerisim.kirklareli.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.11857/185/2011-5-smpzy.html.pdf?sequence=1> (08.01.2018).
- T.C. Podgorica Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2013), “Karadağ ile İlgili En Sık Sorulan Sorular”, <https://www.deik.org.tr/uploads/karadag-ile-ilgili-sikca-sorulan-sorular.pdf> (08.01.2018).
- Ulan, M. Ö. (2011), “AB’nin Balkan Politikası Çerçevesinde Balkanlarda Güvenliğin Sağlanması”, Uluslararası Balkan Kongresi, 28-29 Nisan 2011, Kocaeli Üniversitesi, ss. 500-519, Kocaeli.
- Ulan, M. Ö. (2013), "Avrupa Birliği'nde Federalizm-Konfederalizm Tartışması" (Ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar), Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar, ss.159-170, Beta Yayınları, İstanbul.
- Vučinić, B., “Ortaklıklar Nasıl Değişiyor?”, NATO Dergisi, https://www.nato.int/docu/review/2008/08/MONTENEGRO_STATE_SECURITY/TR/index.htm (08.01.2018).